

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

**ГУМОР І САТИРА В КОМЕДІЯХ «МИНА МАЗАЙЛО»
МИКОЛИ КУЛІША ТА «ГЕНЕРАЛ» ІВАНА БАГРЯНОГО**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 411 групи

Спеціальність: 014.1 Середня освіта
(Українська мова та література)
Освітньо-професійної програми
«Середня освіта (Українська мова та
література)»

Привалова Яна Сергіївна

Керівник : кандидат філологічних наук,
доцент Немченко І.В.

Рецензент : кандидат філологічних наук,
доцент Загороднюк В. С.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Комедія М. Куліша та І. Багряного в оцінках дослідників.....	7
1.1 Комедія «Мина Мазайло» М. Куліша в критиці.....	7
1.2 Комедія «Генерал» І.Багряного в оцінці дослідників	12
РОЗДІЛ 2. Гумористичні і сатиричні засоби в комедіях «Мина Мазайло»	
М. Куліша та «Генерал» І. Багряного	19
2.1 Комічне як ознака стильової манери письменників	19
2.2. Гумористичні та сатиричні прийоми в комедіях Миколи Куліша	
«Мина Мазайло» та «Генерал» Івана Багряного.....	22
ВИСНОВКИ.....	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41
ДОДАТОК А	48

ВСТУП

Актуальність дослідження. Микола Гурович Куліш (1892-1937) та Іван Павлович Багрянний, або Лозов'ягін (1906-1963) належать до числа найвидатніших українських письменників. На тлі двадцятих років ХХ століття, коли спостерігався розквіт вітчизняного культурного Ренесансу, приреченого в радянській імперії стати розстріляним, цим двом самобутнім митцям належало особливе місце, неабиякі здобутки, а ще гострі нападки з боку офіційної критики та неприховане цькування. Адже це були справжні новатори, які знаходилися в постійному творчому пошуку і не вкладались у вузькі рамки соціалістичного підходу до мистецтва, не побоювались художніх експериментів, що часом епатували читачів і глядачів. Одному з них судились Соловки і страта в Сандормоку, а іншому – гулагівські шляхи Далекого Сходу, а пізніше – тривала еміграція, цілі десятиліття скитань чужиною.

Доробок М. Куліша досліджували й оцінювали літературознавці та письменники різних епох – Остап Вишня, Л. Барабан, Г. Домницька, В. Коряк, Н. Кузякіна, П. Любченко, І. Микитенко, М. Новицький, А. Погрібний, Ю. Смолич, Є. Старинкевич, М. Хвильовий та багато інших авторів. Комедія митця «Мина Мазайло» постійно викликає інтерес у науковців нашого сьогодення (Н. Бернацька І. Гайдаєнко, Я. Голобородько, С. Гречанюк, В. Загороднюк, Л. Залеська-Онишкевич, М. Кочерган, І. Кропивко, Г. Немченко, І. Пасько, Я. Пренько, І. Сюдников, Л. Танюк, О. Худенко тощо).

Твори І. Багряного студіювались такими науковцями, критиками, публіцистами, як Ю. Войчишин, В. Гришко, М. Жулинський, І. Качуровський, Г. Клочек, О. Ковальчук, Г. Костюк, Ю. Лавріненко, Н. Миронець, Ю. Шерех та ін. Драматургія письменника була в колі зору таких

науковців, як С. Антонович, Л. Желновач, С. Жила, І. Немченко, М. Скиба, В. Скрипка, Ю. Солод, Г. Шовкопляс тощо.

Але в порівняльному плані комедії «Мина Мазайло» М. Куліша та «Генерал» Івана Багряного досі не розглядались. У цьому полягає новизна й **актуальність** нашого дослідження, присвяченого визначенню специфіки комічного в цих творах, своєрідного переплетіння гумористичних і сатиричних прийомів зображення дійсності, особливостей вияву сміхової культури українського народу на матеріалі доробку митців материкової та діаспорної України.

Метою даної роботи є висвітлити особливості використання засобів гумору та сатири в комедіях «Мина Мазайло» М. Куліша та «Генерал» І.Багряного.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання** :

- простежити історію наукового дослідження комедій «Мина Мазайло» М.Куліша та «Генерал» І. Багряного;
- дослідити гумористичні засоби в творах митців;
- охарактеризувати сатиричні прийоми в комедіях «Мина Мазайло» М.Куліша та «Генерал» І.Багряного;
- визначити місце студійованих п'єс у літературно-мистецькому контексті доби.

Об'єктом даного дослідження є комедії «Мина Мазайло» М.Куліша та «Генерал» І.Багряного.

Предметом дослідження є гумор і сатира в комедіях «Мина Мазайло» М.Куліша та «Генерал» І.Багряного.

Методи дослідження: у роботі використано елементи порівняльно-історичного, системного, історико-функціонального, біографічного, герменевтичного методів. Переваги порівняльно-історичного методу полягають у можливості компаративного аналізу творів, зіставлення

особливостей індивідуальних манер письменників. Системний метод дозволяє цілісний і всебічний розгляд текстів комедій М.Куліша та І.Багряного у єдності змісту і форми, як окремих художніх систем. Історико-функціональний метод допомагає визначити суспільний резонанс студійованих творів, їх місце на тлі доби. Біографічний метод сприяє висвітленню автобіографічних рис у драматургії письменників, а герменевтичний – їх інтерпретації з можливістю подальших прочитань. Дослідження ґрунтується на загальнонауковій методиці аналізу, синтезу, спостереження, добору та систематизації матеріалу.

Практична цінність: результати нашого дослідження можна використовувати на заняттях з української літератури в загальноосвітній і вищій школах, у процесі підготовки і написання курсових та випускних кваліфікаційних робіт студентами філологічних спеціальностей, при проведенні факультативних занять із української літератури та засідань літературних гуртків тощо.

Апробація роботи: окремі положення нашого дослідження було оприлюднено в двох доповідях: «Міфосвіт комедій «Мина Мазайло» Миколи Куліша та «Генерал» Івана Багряного» на Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції «Неоміфологізм в українській і світовій літературах» (Херсон, жовтень 2019 р.) та «Сатиричні засоби в комедії «Генерал» Івана Багряного та в гулагівській творчості Миколи Василенка» на II регіональній науковій конференції «Микола Василенко і процес відродження української культури та державності» (Херсон, травень 2020 р.), а також заслухано на засіданнях проблемної групи «Поетика творів письменників Херсонщини та української діаспори» (Херсон, листопад 2019 р.) та кафедри української літератури Херсонського державного університету (Херсон, травень 2020 р.).

Публікації: 1. Привалова Я. Міфосвіт комедій «Мина Мазайло» Миколи Куліша та «Генерал» Івана Багряного. *Неоміфологізм в українській і світовій*

літературах»: матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції / [редактори-упорядники Алла Демченко, Тетяна Цепкало]. Херсон: ХДУ, 2019. С. 184-190.

Структура дослідження: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 47 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КОМЕДІЇ М. КУЛІША ТА І. БАГРЯНОГО

В ОЦІНКАХ ДОСЛІДНИКІВ

1.1 Комедія «Мина Мазайло» М. Куліша в критиці

Микола Гурович Куліш – найвидатніший український драматург ХХ століття, якого традиційно називають українським Шекспіром. Це митець світового масштабу, геніального хисту і філософської глибини, який потребує належного сучасного прочитання і відповідного наукового осмислення.

У двадцятих роках ХХ століття, коли відбувався процес українського національно-культурного Відродження, М. Куліш став одним із каталізаторів цього дивовижного дійства, що засвідчило невичерпальність українського світу і його талантів. Це була дуже небезпечна місія, тож не забарились замовлені компартійною елітою гострі нападки з боку офіційної критики та жорстоке й відверте цькування невгодного драматурга, як і багатьох його побратимів-однодумців. Адже це були патріотично налаштовані митці, які дбали про відродження України, рідної культури, переслідуваної за царату російськими імперськими силами. Змінилися обставини, змінилася влада в країні, що виконувала функції тюрми народів, але не змінилася великодержавна шовіністична суть. Тож у жорна цієї потужної українофобної політики потрапив і славетний драматург М. Куліш. Йому, як і багатьом його сучасникам, судились Соловки і жорстока страта в Сандормогу, приурочена до красномовної дати – двадцятиріччя соціалістичної революції в Росії.

Творчість Миколи Куліша привертала увагу багатьох дослідників різних генерацій. Ще в 20-х роках про нього писали Остап Вишня, В. Коряк,

Г. Костюк, П. Любченко, І. Микитенко, М. Новицький, Ю. Смолич, М. Хвильовий та багато інших літературних критиків, науковців, письменників, які або з захопленням сприймали кулішівський феномен, або ж на догоду владі прагнули применшити здобутки митця, обвішати його численними ярликами, які згодом будуть сприйматися як вагомні підстави для порушення кримінальних справ. Особливу увагу серед творів М. Куліша викликали зразки комедії: «Отак загинув Гуска», «Мина Мазайло», «Хулій Хурина» тощо. Вони збудували громадськість до жвавих суперечок і обговорень.

Комедія «Мина Мазайло» (1928) одразу викликала величезну зацікавленість. З огляду на злободенність проблематики вона здобула неабияку підтримку з боку широких верств української суспільності. У березні та квітні 1929 року комедію «Мина Мазайло» було з успіхом поставлено в багатьох театрах України – у Дніпропетровському театрі імені Т. Г. Шевченка, Курбасовому «Березолі» (Харків), Театрі імені Івана Франка, яким керував прославлений Г. Юра (Київ). Одна з найкращих дослідниць спадщини митця Н. Кузякіна, детально аналізуючи сценічну історію п'єси, зазначала: «Грали комедію Куліша досить широко – в Дніпропетровську, Житомирі, Херсоні, Одесі, Вінниці, Маріуполі. У Києві, поруч із виставою франківців, «Мина Мазайло» жив на сцені обласного пересувного театру (ОРПС)... Гастролі Київського театру ОРПС по Україні засвідчили значну популярність «Мини Мазайло» [38, с.289].

Комедію репрезентував «Літературний ярмарок» у шостому числі за 1929 рік. Довкола цього гумористично-сатиричного альманаху в той час об'єднувалися відомі письменники, що були колишніми членами ВАПЛІТЕ – Всеукраїнської академії пролетарських літераторів (М. Хвильовий, М. Куліш, О. Досвітній, Ю. Яновський, Г. Косинка, В. Сосюра, Г. Епик, І. Дніпровський, П. Панч, М. Бажан та ін. Згодом, у тому ж 1929 році, п'єса «Мина Мазайло» була опублікована в Харкові вже окремим виданням.

Після постановки на сцені та видруку комедія М. Куліша дуже швидко набула широкого розголосу та визнання. М. Хвильовий оцінив комедію «Мина Мазайло» як «епохальне» для української літератури художнє явище. Остап Вишня відгукнувся про п'єсу як про «надзвичайної краси річ», рівень же художньої довершеності Кулішевої роботи у цій комедії вважав недосяжним не тільки для критики, але й для колег-письменників. А Лесь Курбас вважав М. Куліша геніальною людиною.

Кумедні репліки та комічні афоризми з твору стали надзвичайно популярними, ситуації з комедії масово обговорювалися найрізноманітнішими представниками українського суспільства. Адже дійові особи п'єси «Мина Мазайло» мимоволі проектувались на реальне життя, на тогочасну дійсність, викликали відповідні асоціації.

Широка популярність та дискусійність твору М. Куліша дали підстави дослідникам вважати, що «важко перелічити все друковане у тогочасній пресі про «Мину Мазайла»; це було б кілька сотень назв» [40, с.773]. Лесь Танюк, характеризуючи суспільний розголос «Мини Мазайла», писав: «Одне слово, це був тріумф, загальнонародне визнання, довгожданий успіх» [40, с. 772].

П'єса «Мина Мазайло», разом з його «Патетичною сонатою», належить до вершинних творів у доробку М. Куліша, але в часи репресій обидва тексти потрапили під заборони й довготривале забуття. Лише в другій половині 50-х років, уже після розвінчання культу Й. Сталіна почали з'являтися праці, в яких обережно згадували про великого драматурга.

Є. Старинкевич як одна з авторів академічної «Історії української літератури» (К., 1959) у третьому розділі з промовистою назвою «Література періоду відбудови народного господарства і соціалістичної індустріалізації країни (1921-1929)», відзначаючи успіхи М. Куліша в драмах «97» і «Комуна в степах», гостро розкритикувала його п'єси, де митець буцімто припустився націоналістичних збочень. Про «філологічний водевіль письменника, що мав

неабиякий суспільний резонанс, дослідниця написала: «...Невірно трактує суть української національної культури М. Куліш у комедії «Мина Мазайло» (1929). Драматург начебто мав намір сатирично висміяти як український буржуазний націоналізм, репрезентований дядьком Тарасом, так і великодержавницькі тенденції «русифікації», що втілені в образах тьоті Моті та «вчительки правильних проізношень» Баронової-Козино. Проте відірвавши національне питання від будь-якої соціальної, класової основи, драматург не знайшов його правильного розв'язання. Цілком закономірно, що ідейно хибна концепція призвела й до драматургічної слабості комедії, де, по суті, дія підміняється дискусією про «переваги» російської чи української мови» [31, с.164].

У подібному руслі оцінює прорахунки М. Куліша в комедії «Мина Мазайло» і М. Острик у збірнику «Літературні портрети» (К., 1960). Вказавши, що драматург у творі таки «виявив вміння засобами гумору й сатири змальовувати людські типи», дослідник тут же виносить вирок письменникові: «Однак його хибні ідейні настанови не дали змоги розгорнутися талантові на всю широчінь. Обравши темою «Мини Мазайла» так звану «українізацію», що провадилася тоді в установах і на підприємствах Радянської України, автор тлумачив її в дусі відродженої Хвильовим «теорії боротьби двох культур» – української та російської. Цим він показав, що продовжує перебувати на непевних політичних позиціях» [51, с.410].

Г. Домницька, ведучи мову про комедії М. Куліша «Мина Мазайло», «Хулій Хурина» та «Народний Малахій», відзначила, що автор тимчасово втратив правильний орієнтир, його сатира набуває пасквільного песимістичного звучання [64, с.187].

Найгрунтовніші дослідження про драматургію Миколи Куліша належать дослідниці з Росії Наталі Кузякіній. Вона видала дві монографії про українського письменника: «Драматург Микола Куліш» (К., 1962) і «П'єси

Миколи Куліша» (К., 1970). Можна сказати, що це були найглибші кулішезнавчі дослідження на той час, але на них лежить відчутний карб соціалістичної епохи з її ходульним класовим підходом до аналізу явищ культури.

Лесь Танюк зазначав, що «глядач прочитував Кулішевий гротеск як політичну сатиру на міщанство в цілому, на філістерство (тобто обивательську відсталість) як на духовне явище, як уїдливу критику будь-якої національної упередженості й зверхності – від «хатнього» українського націоналізму до великоросійського шовінізму» [59, с.42].

Л. Танюк наголошував: «Суттєве у психологічному фарсі Миколи Куліша те, що, всупереч багатьом твердженням, мовна проблема, хоч і яка важлива, не головна в ньому, – вона лише зовнішній сюжет «дискусії з національного питання», лише символ, знак проблеми глибшої, суспільно-громадської, зумовленої відчуттям (чи запереченням) як свого «національного я», так і своєї загальнолюдської сутності» [59, с.45].

«Мина Мазайло» М. Куліша – твір, який порушував актуальні проблеми буття українців, які, зрештою, лишаються злободенними й нині, у часи незалежності. «Куліш-драматург бів талант світового масштабу. Не буду шукати небезпечних аналогій в класиці – між Шекспіром і Шіллером або Мольєром чи Бомарше, але в сучасній йому.... драматургії він не мав собі рівних...» (Ю. Смолич).

Цілий ряд праць присвятив творчості М. Куліша таврієзнавець Я. Голобородько [8-14]. У своїй монографії «Південний ареал. Консорціум літературної Таврії» (К., 2007) дослідник звертає увагу на архітектоніку твору «Мина Мазайло», при цьому фіксуючи й комічні елементи в п'єсі, зокрема наявність «відточених сцен, дотепних діалогів, епатажних реплік, афористичних висловів, жартівливих умовиводів, трагікомедійних суджень, мовленнєво-фонетичної гри», а також «численних знахідок, «секретів» у плані організації та розвою комедійної дії» [11, с.194].

На порубіжжі ХХ-ХХІ століть у Херсоні було проведено серію наукових конференцій, присвячених видатному драматургові. Як результат цих форумів – збірники матеріалів науковців, серед яких «Тези наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Миколи Куліша» (1992) [62] і порівняно недавнє видання «Творчість Миколи Куліша у світовому історико-літературному контексті» (Херсон, 2017) [61], де репрезентовано й праці, присвячені знаменитій комедії митця («Старе й нове в комедії «Мина Мазайло» Л. Голомб, «Мина Мазайло»; «Національно-мовна проблематика в п'єсі М. Куліша «Мина Мазайло» М. Кочерган; «Проблема національного та псевдонаціонального у комедіях “Співочі товариства” В. Винниченка та «Мина Мазайло» М. Куліша” Г. Немченко; Специфіка вивчення комедії М. Куліша «Мина Мазайло» та трагікомедії І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля»; Філологічний конфлікт у п'єсах М. Куліша «Мина Мазайло» і Б. Шоу «Пігмаліон»: аспекти типологічного дослідження та ін.).

1.2. Комедія «Генерал» І. Багряного в оцінці дослідників

Постать шевченківського лауреата Івана Багряного (Лозов'ягіна) – одна з найяскравіших, а водночас і найдраматичніших в історії нашої вітчизняної літератури. На тлі українського письменства й громадянства ХХ ст. його доля співвідноситься з трагічними життєписами таких митців, як М. Зеров, М. Куліш, Т. Осьмачка, М. Чернявський, В. Стус та інших визначних майстрів слова, переслідуваних і нищених радянською владою. І. Багрянний був переслідуваний і караний і на батьківщині, в УРСР, і в еміграції, на далекій чужині.

Творчість Івана Багряного була глибоко автобіографічною. Тож цілком закономірно літературознавці вважають її реалістичним відбитком складного

й драматичного життя самого митця як характерного репрезентанта «розстріляного Відродження».

Оцінки, які давали І. Багряному першорядні літературознавчі авторитети з числа представників української еміграції – Ю. Шерех, Г. Костюк, Ю. Лавріненко та ін., – досить суперечливі, часом діаметрально протилежні. Критики часто не сходились у визначенні творчого стилю, індивідуальної манери письменника. І. Качуровський – чи не єдиний із тих, хто стверджував, що І. Багрянний («попри деякі його твори») «намагався бути модерністом». А ось Ю. Шерех у перші повоєнні роки назвав його «європеїстом» [49], пізніше говорив про його «неоекспресіонізм». Г. Костюк визначив цей стиль як суто багрянівський. Традиція визначення письменника як «найвищого майстра-реаліста» йде від рецензії Ю. Лободовського на публікацію «Саду Гетсиманського» на Заході і продовжується донині.

Ю. Войчишин послідовно підкреслювала притаманний письменникові еkleктизм: «Ми уважаємо, що Багрянний не мав якогось одного стилю... треба говорити про суміш різнорідних елементів. Присутні тут елементи романтизму, експресіонізму, натуралізму та реалістичної описовості» [7, с.39]. Далеко не з усім в оцінках дослідниці можна погодитись. Її праця містить поверхові спостереження та безпідставні судження, наприклад, про драматичну повість «Морітурі» (твір «одноразового ефекту», «не криє в собі великих літературних вартостей»). Але назагал оцінка Ю. Войчишин досить стримана й обережна: «Як прозаїк, Багрянний займає одне із визначніших місць в українській літературі на еміграції» [7].

Сучасніша ж критика трактує цього письменника як «культового» автора (І. Кошелівець [33]), міфотворця патріотичного кшталту.

П'єса «Генерал» Івана Багряного досліджувалась Ю. Войчишин, В. Наддніпрянцем, І. Немченком, В. Скрипкою. Науковці відзначають своєрідність композиції (твір має пролог, п'ять розділів та фінал, а також кілька інтермедій). Цілком слушно наголошує дослідник В. Скрипка з

приводу інтригуючої жанрово-стильової сторони твору : «Буфонада, гротеск, вертепний закрій, грані парадоксу забезпечать йому активне життя і в наші дні» [57, с.14].

Як відзначає І. Немченко, «... Вже з перших фраз автора переконуєшся і в його закоріненості в ґрунт давнього українського сценічного мистецтва, і в причетності до новітніх пошуків у царині світової театральної культури, і в загибленні в пласти духовної пам'яті народу, і в зверненні до нашого часу, коли Україна виборола незалежність і все чіткіше вписується в загальноєвропейський і планетарний контексти» [50, с.76].

Під час написання комедії митець працював у Охтирському театрі імені Т. Г. Шевченка декоратором, зокрема оформлювачем завіси. Це вже був період німецької окупації Слобожанщини. Тодішній директор Охтирського театру імені Т. Г. Шевченка відмовив авторові в постановці п'єси через епатуючий пролог до драматичного твору. Ю. Войчишин це пояснювала через кумедно представлену «...втечу советських військ, але німці також не здобувають прихильності автора» [7, с. 87].

На думку В. Наддніпрянця, ця п'єса була найкращою з усіх драматичних творів письменника. Він визначив її жанрову форму, як і сам І. Багряний, як «комедію-сатиру» [49, с. 66]. В. Наддніпрянець вважає, що цей твір «прибирає гротескові форми через шарж та утрировку» [49, с.67]. Критик, між іншим, відзначав вдалу архітектоніку п'єси, але критикував мову тексту, вважав її «не досить культурною» [49, с. 71].

В. Гришко переконував, що «героя нашого часу» в світлі українських вимірів подано в творах «Генерал» та «Морітурі» І. Багряного. Він підкреслив тісний зв'язок між персонажами драматургії письменника. Зокрема образ Данила Лендера з «Генерала» сприймався ним як продовження долі Штурмана з «Морітурі», зламаного фізично, але не морально. Дослідник наголосив, що психічно хворий Данило отримав шанс на одужання в період героїчних змагань українського народу проти двох ворогів. Його постать

увиразнювалася завдяки образу Сашка Проходи. За словами В. Гришка, «...тільки шлях такого показу загально-суспільного через конкретно-людське і є тим шляхом, на якому лише може вдатися Багряному створення повноцінного образу українського героя нашого часу» [17, с. 455].

О. Шугай стверджує, що п'єса «Генерал» написана в сатирично-гротескному стилі, з широким використанням експресіоністичних засобів [73].

І. Кошелівець відзначив особистісну рису І. Багряного, відбиту в його доробку: «...вміння бачити в людях щось чисте, щире, одуховлене. Зерно людяності є навіть в абсолютно негативних образах, – не кажу вже про позитивні. Я не знаю на еміграції ні одного письменника, який так умів би знайти в людині щось шляхетне. Щирий, правдивий гуманізм!» [36, с. 112]. Це характерно для нього і як автора п'єси «Генерал».

В. Працьовитий визначив жанрову форму цієї комедії-сатири як антиутопію, «...у якій письменник застерігає людство від катастрофічних наслідків, загострюючи увагу на небезпечних злочинних експериментах над особистістю як з боку червоної, так і з боку коричневої імперії» [36, с. 113]. Він наголосив: «Жанрові особливості комедії полягають у тому, що у ній змальовується те, чого не можна відшукати в реальному житті..., але передбачливо письменник вказує на ті загрози, які підстерігають національний організм» [36, с. 115], а відтак визначальними ознаками цієї жанрової форми назвав гумор, іронію, гротеск та сарказм. Критик охарактеризував систему позитивних персонажів твору як носіїв правди, справедливості, гуманізму. Їм властивий «мотив жалю і співчуття», що «проривається... з глибин душі». «Образи дійових осіб набувають узагальнюючого, символічного характеру. Стан української нації в комедії «Генерал» уособлює «млин» – як ціле загальмоване життя і спинене колесо» [36, с. 115].

В. Працьовитий не бачить у цьому творі конфлікту. І в такому варіанті комедія ще більше інтригує: «Немає конфлікту. Для розкриття характерів дійових осіб автор використовує різноманітні конфліктні ситуації», тому «І. Багрянний заінтриговує реципієнта несподіваними поворотами сюжету та своєрідними характеристиками дійових осіб» [53, с. 61].

Серед художніх прийомів у творі В. Працьовитий виділяє візії майбутнього – ніби прекрасний сон, з якого постають картини світлого й радісного майбутнього незалежної України. Дослідник зазначив: «Сон у комедії – це імпресіоністичний прийом, за допомогою якого митець долучає до драматичного твору автобіографічний елемент, що не притаманний драматургії як специфічному способу художнього мислення» [53, с. 61]. Цей прийом сприяв поєднанню непоєднуваного, переплітаючи реальне й вигадане: «Сон розсунув рамки сатиричної комедії» [53, с. 62].

Літературознавець також відзначив уміле використання автором монологів та потоку свідомості. І. Багрянний як співець контрастів, з одного боку, «звеличує національну свідомість», а з другого – «саркастично викриває представників більшовизму» [53, с. 62]. Відтак комедія набирає ознак оптимістичної трагедії, адже в творі йдеться про наслідки страшних випробувань у долі українського народу.

В. Працьовитий помітив, що І. Багрянний поєднав у п'єсі риси різних художніх напрямів – романтизму, реалізму, імпресіонізму. Говорячи про засоби, до яких удається автор, дослідник відзначив насамперед гумор, іронію, гротеск, сарказм, гіперболу.

Г. Шовкопляс наголосила на героїзмі у творі письменника, який проявляють «...люди малі та непомітні, такі, як дівчина – медсестра, яка не може втекти слідом за всіма та лишити поранених солдатів» [72]. При цьому вона звертає увагу на висміяння І. Багрянним у п'єсі «Генерал» радянських міфів (про вірність комуністичним ідеалам, любов до соціалістичного устрою, про відданість Й. Сталіну тощо).

Г. Шовкопляс приділила увагу символіці п'єси (радянська Вітчизна – мачуха). А з рідною матір'ю асоціюється в творі все українське. Дослідниця особливо виділила із загалу дійових осіб постать Хамули-зрадника. Це пересічний пристосуванець і перекинчик. Це антипод позитивним героям твору, оспіваним автором за їх чесноти. У зображенні цих дійових осіб, що увібрали кращі риси нації, у відтворенні фіналу п'єси в романтично-патетичному стилі, бачиться оптимістична налаштованість драматурга [72].

І. Качуровський вважає, що І. Багряний послідовно намагався бути модерністом. Ю. Шерех говорив про митця як про європейця, неоекспресіоніста. Г. Костюк виділив суто багрянівський стиль, а Ю. Лободовський відзначив письменника як талановитого майстра-реаліста. Н. Колошук підкреслила, що драматург «...плідно продовжив традиції українського модернізму, зокрема витворив індивідуальний експресіоністичний стиль: одверто суб'єктивований, декларативно-пафосний, напружено-експресивний, лаконічний, опертий на стильові засоби образного й конфліктно-сюжетного контрасту, на кінематографічну й малярську техніку витворення сцен-метафор, на градацію як сюжетно-композиційний і стильовий прийом, на застосування експресивних тропів, котрі видають його близькість до «вітаїзму» українських модерністів – М.Хвильового, Ю. Яновського, О. Довженка» [34, с. 76].

У наші дні доробок драматурга І. Багряного досліджують С. Антонович, Л. Желновач, С. Жила, І. Немченко, М. Скиба, В. Скрипка, Ю. Солод, додаючи нові й нові штрихи до таємниць творчої лабораторії митця.

І. Немченко пропонує розглядати п'єсу «Генерал» у контексті всієї творчості І. Багряного. Зокрема він відзначає: «За своїм героїчним і високотрагічним пафосом цей твір суголосний написаним у 1943-1944 рр. романові «Тигролови» (в першій редакції – «Звіролови») і поемі «Гуляй-поле». Всі ці багрянівські полотна перейняті ідеями боротьби й нескореності українців, їх нездоланної життєздатності [...]. Цей же мотив нескореності

обставинам, моральної перемоги особи в поєдинку з силами зла, означений в аналізованій комедії «Генерал», розроблено автором у пізніше опублікованих епічних зразках: романі «Сад Гетсиманський» (1950), повісті «Огненне коло» (1953), сатиричній повісті у віршах «Антон Біда – герой труда» (1956), а також у виданому вже після смерті Івана Багряного романі «Людина біжить над прірвою» (1965)» [50, с. 80].

До дослідження драматургії І. Багряного прилучається й молодь. Зокрема у нашій статті «Міфосвіт комедій «Мина Мазайло» Миколи Куліша та «Генерал» Івана Багряного», опублікованій у науковому збірнику *«Неоміфологізм в українській і світовій літературах»* (2019), йдеться про міфологічну основу обох текстів. У статті доводиться, що «комедії «Мина Мазайло» М. Куліша та «Генерал» І. Багряного своєю образною системою глибоко закорінені в міфологічні первні людства. Відповідно до своїх світоглядів, митці художньо переосмислили відомі з давнини мотиви й образи, надали їм нового звучання» [54, с. 190].

РОЗДІЛ 2

ГУМОРИСТИЧНІ І САТИРИЧНІ ЗАСОБИ В КОМЕДІЯХ «МИНА МАЗАЙЛО» М.КУЛІША ТА «ГЕНЕРАЛ» І.БАГРЯНОГО

2.1. Комічне як ознака стильової манери письменників

Естетична категорія комічного характеризує той аспект естетичного освоєння світу, що супроводжується сміхом [42, с.368]. Різні грані комічного репрезентовані в доробку багатьох світових літераторів, зокрема драматургів (від часів Аристофана й Плавта, Лопе де Веги й Кальдерона де ля Барки, К. Гольдоні й К. Гоцці, В. Шекспіра й Ж.-Б. Мольєра, Т. де Моліни й М. де Сервнтеса, П. Бомарше й В. Теккерея і до нашої сучасності). На українському терені це насамперед такі сміхотворці, як М. Гоголь, І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Л. Глібов, Б. Грінченко, М. Кропивницький, М. Старицький, І. Тобілевич (Карпенко-Карий), Олена Пчілка, І. Франко, В. Винниченко, В. Самійленко, Я. Мамонтов, Л. Яновська та ін.

Комедія (від грецького *komos* – процесія і *ode* – пісня) – це «драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири розвінчуються негативні суспільні та побутові явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи людині» [42, с.366]. Етимологія назви жанру досить промовиста й асоціюється з карнавальністю й пісенністю. Саме такі прикмети характерні для комедій М. Куліша та І. Багряного.

М. Куліш був таким митцем, який постійно й неухильно прагнув до новизни в творчості. Він шукав нових художніх засобів, свіжіших прийомів та рішень. Для нього характерними були несподівані підходи, думки, образи, конфлікти. М. Куліш постійно шукав нові якості драматургічного

світобачення, прокладав нові напрями розвитку мистецтва. Він як драматург жив категоріями майбутнього. Тож комедійна творчість письменника містить чимало пророчих візій, поглядів у будучину. Було бажання засобами театру, комедії бичувати усе негідне, лихе, загрозливе для українського світу, невід'ємною часточкою якого себе усвідомлював автор. Відзначимо, що п'єса митця «Хулій Хурина» (1926) із підзаголовком «комедійка» сатирично зображувала радянський партійний апарат радянської України, а тому майже одразу була заборонена. Трагікомедія «Народний Малахій» (1927) – гостра і безжалісна сатира на пореволюційну дійсність у радянській Україні. Викривальний, а не лише розважальний характер має й Кулішева комедія «Мина Мазайло». Комічне й трагічне стали для письменника нерозривними і в творчості, і в реальному житті.

Іван Багрянний розпочав свою справжню літературну кар'єру у 1926 році в Києві, в журналі «Глобус» та «Життя й Революція», хоча як письменник дебютував ще в 1925 році скромними публікаціями, які залишились поза увагою критики. Але гостросатиричні публікації у всеукраїнських журналах одразу ж викликали зливу нападок і звинувачень. Іван Багрянний поставав як «антисоветський» письменник, «куркульський ідеолог». Такі ярлики зокрема належали критикові О. Правдюку, який не соромився згущувати барви й поливати митця і його твори всіляким брудом. Але така вже доля сатириків. Їм судилося терпіти за слово правди, за прагнення поставити категорію комічного на служіння народові, Україні. Аби зброєю сміха викривати й таврувати українофобію.

В доробку Івана Багряного є чимало сатиричних творів («Комета», «Суперпатріоти», «Батіг», «Газават», «Антон Біда, герой труда», «Правдороб», «Хоч від Києва й руїна...», «Стоїть, як скеля, непохитний...», «Геніяльно! Артистично!..», «Це блазень так сказав, той євнух і послушник...» та ін.). Але найбільше серед них виділяється комедія-сатира «Генерал» (1947). Своїм викривальним пафосом вона перегукується зі

знаменитою поемою митця «Аве Марія», у зухвалій присвяті до якої, а особливо в так званому «листі до друга» виголошувався вирок продажним діячам радянського гарту: «Друже мій любий! Прошу не називай мене поетом, бо це мене жорстоко ображає. Не іменуй мене поетом, друже мій, бо поети нині – це категорія злочинців, до якої я не належав і не хочу належати. Не іменуй же мене поетом, бо слово поет скорочено стало визначати: хамелеон, проститутка, спекулянт, авантюрик, ледар...» [5].

Свою передмову І. Багрянний закінчив обіцянкою, що він буде боротися проти суспільного фальшу доти, доки ходитиме на цій планеті. І він дотримав свого слова.

Серед інших драматичних текстів І. Багряного слід назвати твори з епічною складовою – «Морітурі» та «Розгром».

М. Куліш та І. Багрянний багато в чому були подібні як митці-правдолюби, як художники-сатирики. Джерело комізму просто лилося струменем з їх начерків, які ставали творами, причому творами-шедеврами.

Комічне це природна риса світовідчуття обох майстрів слова, це й обов'язкова прикмета їх творчих почерків, їх стильової манери. Добродушні за своєю натурою, обидва митці шукали в довколишності й переносили на папір та на театральний кін і теплий гумор, легку усмішку, яка може розвеселити в тяжкі хвилини. Тож і М. Куліш, і його сучасник І. Багрянний намагалися всіляко урізноманітнити палітру комічного в своєму доробку. Вони послуговувалися в своїй творчості можливостями іронії й сарказму, жарту й усмішки, гротеску й карикатури, травестіювання й пародіювання, фарсу й буфонади.

Але сильна й дієва зброя сміху в письменницьких руках є великою загрозою для можновладців усіх часів і народів. Тож М. Куліш та І. Багрянний за свою майстерність у царині таврування й викриття соціальних болячок,

розвінчання соціалістичних міфів, зокрема про турботу радянського уряду та партії про національні культури, були жорстоко покарані.

Такою була ціна за сміх. Це була відплата за чітку громадянську позицію, за безмежну й незглибиму любов до України. Комічне простувало поряд із трагічним і героїчним. Як слушно відзначав Л. Танюк у передмові до двохтомника творів М. Куліша (видання 1990 року): «Микола Куліш належав до тих, хто о б' є д н у в а в, хто домагався с о б о р н о г о мистецтва і с о б о р н о г о духовного життя України. Саме тому його барикади й потрапили під такий прицільний вогонь» [39, с.35]. Подібне можна було б сказати й про визначного сучасника М. Куліша та в багатьох випадках його однодумця й побратима по духу І. Багряного.

2.2 Гумористичні та сатиричні прийоми в комедіях Миколи Куліша «Мина Мазайло» та «Генерал» Івана Багряного

М. Куліш та І. Багрянний належать до когорти найвизначніших сміхотворців ХХ століття. Спираючись на багатовікові традиції національного фольклору, увібравши кращі традиції літератури попередніх епох, вони вказали чимало своїх власних шляхів і підходів щодо надання текстам комічного характеру. Спостереження над комедіями обох митців потверджують, що це достеменні майстри комічного жанру, неперевершені гумористи і сатирики.

«Мина Мазайло» – один із найкращих творів М. Куліша, що висвітлює болючий і драматичний процес русифікації України, який у 1920-х рр. більшовицькі ідеологи продовжували здійснювати, назвавши досить зручним словом «українізація». Українізація «згори», з точки зору влади, аж ніяк не мала серйозних намірів щодо відновлення повноправного функціонування української мови. Це була фікція. Тому в роки такої тотальної русифікації

пересічний українець-міщанин мимоволі утрачав почуття належності до своєї нації, губив свою природну потребу користуватися рідною мовою, заповіданою батьками і далекими пращурами. Українізація – красномовна й підступна політика радянської влади першого пореволюційного десятиліття. Вона здійснювалася на просторах Східної України (бо Західна Україна була під владою Польщі Ю. Пілсудського), на Північному Кавказі та Кубані, котрі були вщерт заселені українцями. Тоді на цих теренах почався довго стримуваний розвій національної мови й культури: створювалися українські школи, видавництва, спілки.

Українські митці, зокрема й М. Куліш та І. Багряний, повірили у свободу і широкі можливості для реалізації своїх творчих потенцій. І. Багряний навіть надрукував у газеті «Червоний кордон» за 1925 рік життєрадісні опуси прорадянського спрямування, сповнені світлих очікувань. Та недовго раділи патріоти нашої держави: дуже скоро політика українізації різко припинилася й почала згортатися. А обмежені й недалекі обивателі радіти з її поразки, вони войовничо й жорстко ставали на заваді всьому «малоросійському». Якраз цей процес яскраво й відображено у знаменитій п'єсі М. Куліша «Мина Мазайло».

Цей твір часто називають «філологічним водевілем» та й не дарма, адже проблематика, події, характери розгортаються в ньому навколо одного й того ж центрального й болючого питання – самобутності української мови. Ця проблема має різне вирішення у дійових осіб драми.

Головний герой п'єси, Мина Мазайло, вирішив змінити своє прізвище з українського на російське, бо так йому буде зручніше й вигідніше: «Двадцять три роки... носю я це прізвище, і воно, як віспа на житті – Мазайло!.. Жодна гімназистка не хотіла гуляти – Мазайло! За репетитора не брали – Мазайло! На службу не приймали – Мазайло!..» [40, с.99].

Шукаються шляхи виходу з такої буцімто трагічної ситуації. Мина намагається від кореня «маз» витворити щось грандіозніше, щось

аристократичне: «Мазов», «Мазеленський», «де Мазе», «фон Мазел», «Мазанський», «Мазенін»...

Невиліковними від україноненависництва є й інші члени родини – дочка Рина, дружина Мотрона, тьотя Мотя. Здаються безглуздими виглядають спроби головного героя, чи скоріше антигероя драми вивчати російську мову в супрязі з “учителькою правильних проізношень” Бароновою-Козино. Родина Мазайлів відтак постає в трагікомічному плані, адже вони прагнуть відірватися від свого національного коріння, фактично стати на стежку національної зради і зречення.

Цей трагікомічний серпанок ситуації з твору прозирає і внашу сучасність, бо й сьогодні ледь не на кожному кроці бачимо таких точно «Мазайлів», які войовничо не сприймають упевненої ходи Незалежної України, за будь-яку ціну хочуть відмежуватися від цього оздоровчого процесу, відірватися від усього українського, відверто зневажають паростки національної культури. Тьотя Мотя ледь свідомість не втратила, коли несподівано побачила напис «Харків». І скільки таких тьоть ми можемо сьогодні зустріти на вулицях українських міст. Але багато наших співвітчизників нагадують такого героя комедії, як Мокій Мазайло, що щиро захоплений літературною і культурною спадщиною свого народу і не бажає зрікатися свого роду і народу. Хоча, звісно, сміх викликає його кумедне прагнення терміново “українізувати” кохану дівчину Уляну Розсоху.

Один із найколеритніших героїв п’єси, дядько Тарас, мріє про реальне відродження української держави, він щиро захоплений історією рідної країни. Та, зрештою, й Уля, яка раніше дотримувалась міщанських поглядів на політику українізації, захопилася красою української мови й оздоровилась духовно.

П’єса М. Куліша «Мина Мазайло» справді є дуже злободенною в наш час. Адже саме відсутністю національної самосвідомості можемо пояснити

наявність багатьох суттєвих і болючих проблем, які лишаються невирішеними для українського народу.

М. Куліш не ставить своїм завданням поділити персонажі п'єси на позитивні та негативні. Усі вони одночасно типові та живі, вони всі притримуються своїх власних поглядів і позицій. І це і є основним конфліктом твору.

М. Куліш добирає найрізноманітніші засоби гумору і сатири, щоб змалювати Мину Мазайла. Це українець за походженням, міщанин, харківський службовець, який хоче змінити своє просте українське прізвище на щось аристократичне. Бо в його уявленні з благородством, вишуканістю може пов'язуватися російський, але аж ніяк не український світ.

Мина через свою обмеженість вважає, що причина його негараздів саме в українському прізвищі. Це буцімто показник низького походження, натяк на «другосортність» людини. Як бачимо, Мина легко забув про свої витоки, про свій славний козацький рід, бо в усі часи за радянської влади сама тема козаччини вважалася неактуальною.

Мина виглядає недалеким і смішним у своєму настійному прагненні змінити життя на краще лише через зміну прізвище. Він цілком глухий до будь-яких аргументів, висловлених супроти його позиції.

Українізацію Мина сприймає як спробу зробити його «провінціалом, другосортним службовцем», завадити йому просуватися вище щаблями кар'єри. М. Куліш показує, які вони всі смішні – і Мина, і його дружина Килина, і їхня дочка Рина. Зрікаючись і відхрещуючись від усього українського, виставляючи себе «руськими», вони втрачають всю самототожність.

«Мина Мазайло» М. Куліша – яскрава й майстерно скомпонована сатирична комедія. Це твір, у якому гостро викриваються й суспільні явища, і негативні риси характеру та вчинки людей. Насамперед ідеться про

національний нігілізм, відступництво, ренегатство. З цією метою М. Куліш використовує гумор (наприклад, «Та що там прізвище – у вас очі українські, губи, стан!...»), іронію (наприклад, «У такому... маленькому віршикові й така сила правильних проізношень!»), сатиру (наприклад, «Та це ж єдиний тепер мій заробіток – «ге»... Самим «ге» я тепер і живу. Постарайтесь, голубчику, ну, скажіть ще раз: над лугами. Над лу-гамі»), гротеск (зображення дійових осіб в одному ракурсі – у ставленні до української мови та українізації), шарж (диспут комсомольців), мовні ігри («філологічні» вправи Мокія, зміна прізвищ, суржик).

У творі М. Куліша дійсно чимало різноманітних філологічних «досліджень», постійно співставляються особливості української і російської мов. Завершується п'єса трагікомічно: у день досягнення своєї мети Мина раптом дізнається, що його звільнено з роботи – покарано «за систематичний зловмисний опір українізації».

На багатьох сторінках твору автор щиро ділиться своїм захопленням від рідної мови – такої співучої та красивої. Це помітно в діалозі між Мокієм та Улією:

«Бринить» має декілька нюансів, відтінків. По-українському кажуть: орел бринить. Це означає – він високо, ледве видко – бринить...

Можна сказати – аеро бринить. А от іще кажуть: сніжок бринить. Це як випаде, а тоді зверху, в повітрі, ледве примітний такий, бринить.

Або кажуть – думка бринить. Це треба так розуміти: тільки-тільки береться, вона ще неясна – бринить. Спів бринить. Це, наприклад, у степу далеко ледве чути пісню.. Губа бринить. Так на селі й кажуть: аж губа бринить, так цілуватися хоче» [40, с.93-94].

Досі обмежена прагматичними забаганками Уля, яка несерйозно ставилась до прохання сестри хлопця закохати Мокія в себе, щоб урятувати нещасного від українських захоплень, раптом відкриває для себе світ незвичайної краси,

тієї мови, на яку й уваги раніше не звертала. Вона, услід за Мокою, тонко відчуває чарівливість українських фраз, які не тільки не поступаються перед російськими, а й звучать краще, більш гідно, вільно.

Уля до Рини: «...знаєш, «дружина» – це краще, як «жінка» або «супруга», бо «жінка» – то означає «рождающая», «супруга» ж по-українському – «пара волів», а «дружина»...

Ось послухай; рекомендую – моя дружина, або: моя ти дружинонько. ..
... по-українському – одружитися з нею... Це ж не те, що «жениться на ней», розумієш, Ринусько! Одружитися з нею, чуєш? З нею... Тут чується зразу, що жінка рівноправно стоїть поруч з чоловіком, це краще, як «жениться на ней», – ти чуєш? На ней, на...» [40, с.129].

Ця ситуація змальована з теплим м'яким гумором. Проте драматург удається і до гостровикривальних, нищівних художніх засобів, коли йдеться про якісь неприйнятні речі, про міщанську обмеженість, тупість, коли треба висловити позицію щодо великодержавного шовінізму.

Мина Мазайло вважає, що «нічого з вашої українізації не вийде, це вам факт, а якщо і вийде, то пшик із бульбочкою, – це вам другий факт...». Йому підспівує тьотя Мотя з Курська: «Це туман, чорний туман, і все це минеться». За усім цим хвилі лицемірства і фальші, зневага до всього українського та орієнтація на русифікацію.

М. Куліш висміює обивателя як суспільне зло. Творячи такі образи, драматург наголошує, що не слід забувати про споконвічні традиції народу, про його культуру і мову. Без поваги до них не буде й нації.

Напучування М. Куліша актуальні й досі, коли так загальмовано й нерішучо відбуваються процеси відродження української спільноти на засадах демократії та гуманізму.

Художня своєрідність комедії «Мина Мазайло» полягає в тому, що за сатиричними виявами таланту митця відкривається глибина національно-психологічного аналізу дійства, у детально відтворених картинах сімейного побуту ховається тонкий ліризм, забарвлений гумором та іронією.

Для творення розмаїтих комічних характерів автор успішно використовує дуже влучні репліки, діалоги персонажів, які несуть велике смислове навантаження саме з точки зору культивування комічного. Яскравим прикладом є момент, коли Мазайло повертається із загсу і відчуває неабияке піднесення:

«Мазайло, немов диригуючи над якимсь невидимим хором:

- Отак і отак! Виберіть прізвище, яке до вподоби. Жінка і дочка руками, мов крилами птиці, наввипередки:
- Сіренєв!
- Розов
- Тюльпанов...» [40, с.100].

Цей діалог яскраво розкриває глупоту, убогість душі Мيني та інших персонажів. Автор уміло користується перевагами гумору, гротеску, іронії та сарказму. За їх допомогою творяться просто незабутні картини, мікродеталі.

Характерним є висловлювання тьоті Моті: «По-моєму, прілічніє бить ізнасілованной, нежелі українізірованной» [40, с.156]. Таке викривлене бачення проблеми не раз варіюється в творі. Промовиста деталь: під час засідання з приводу зміни прізвища Мазайла в його помешканні саме тьотя Мотя взялась керувати, ніби пародіюючи більшовицькі методи ведення дискусій. Це теж українка, але з тих, хто вважає себе «руськими». Тому й українська мова для неї – «австріяцька вигадка».

Тьотя Мотя володіє просто бездоганною логікою: «Доводи? Будь ласка, – доводи. Да єтого не может бить, потому што єтого не может бить нікада», що

насправдв разить абсурдністю й дикістю. У кумедному ореолі постає ця героїня, коли чує про «український стандарт» жіночої краси і підсвідомо міряє довжину своїх ніг.

Як і тьотя Мотя, дядько Тарас – це теж гротескна фігура. Він – запеклий прихильник запорозької старовини, козаччини, того, що вже давно оджило й відійшло у призабуте минуле. Герой не бажає брати у розрахунок сучасні умови життя, нові виклики. Незважаючи на свої глибокі знання історії та мови, любові до всього українського, певні висловлювання, що аж ніяк не позбавлені сенсу, після суперечки з тіткою Мотрею він таки змінює свою позицію.

Варто зазначити, що М. Куліш окремо підкреслив та акцентував у п'єсі постать Улі. Він іронізує над дівчиною: «Уля – як Уля». Це типаж. Вона така, як усі з її кола. З нею у творі пов'язаний гумористичний план.

Жінка та дочка Мина Мазайла – Лина та Рина – це звичайні типові міщанки, що вдають із себе шляхетних дам, кокетують, або сваряться та гризуться, не виявляючи вже ніякого псевдоаристократизму.

Отже, письменник засобами комічного виявляє характерні віяння часу, суспільні деформації і зміни в людській психіці. Драматург прогнозує майбутні виклики та небезпеки в царині культурного розвитку України як радянської республіки, де міщанство (основна частина керівного апарату) сприймає свою власну культуру як чужу й невластиву йому.

І. Багрянний у комедії-сатирі «Генерал» теж виявляє себе справжнім майстром сміху. Комедія – це драматичний жанр, а сатира – міжжанрове явище, прийом, спосіб викриття дійсності. В. Тюпа розглядає комічне як модус саме особистісного плану, де «рольова межа» «я» – легко змінювана маска; сатиру ж він розуміє як освоєння неповноти особистісного «я» в світобудові; це «я» вступає в конфлікт із фатумом, суспільним устроєм (звідси зв'язок сатири з трагедією).

Твір І. Багряного «Генерал» складається з 5 розділів, як у романі чи повісті, а не з 5 дій, що додає творові епічного розмаху, адже в комедії йдеться про події Другої світової війни. Автор також відмовився від переліку дійових осіб (як це робив і М. Куліш у своїх творах), і в цьому спостерігаються також ознаки епічності. На початку тексту п'єси подано «Титром», що відразу змушує згадати специфіку кіносценарію.

Центральну сюжетну лінію п'єси І. Багряного «Генерал» становить відступ керівних кадрів радянської армії зі своїх позицій, дезертирство більшості преставників офіцерського складу. Протягом твору відбуваються неймовірні речі. Риси карнавалу та маскараду, карколомні травестійні включення простежуються на прикладі поведінки головних персонажів: чоловіки міняються місцями один з одним, або з жінками; при зображенні таких сцен перевдягання та маскуванню домінує гротеск, сатира, карикатура. Устами туриста Колими, тобто вчорашнього політичного засланця, Сашка Проходи автор влучно описує тогочасну дійсність, що зближує її з карнавальною виставою («Всі проти одного і один проти всіх...»); «Ех, хороша штука війна – всі тікають і всі доганяють, і нічорта не розбереш»).

Характерним також для карнавального дійства є використання масок, виконання різноманітних пісень. Спочатку ведучий виконує пісню про Марусеньку-танкістку. Це пісня-осуд суспільному ладу, за якого дівчата мали йти у військо. А в довоєнному СРСР, як відомо, саме на дівчат покладалися великі надії у наступній війні, яку планував Й. Сталін. «...Чоловіцтво або байдикує та бездумно висвистує століттями, або ж нездатне боронити рідну землю через фізичне чи моральне каліцтво. І цю функцію перебирає на себе жіноцтво. Міф про амазонок як жінок-воїнів, що влітається в тканину твору І. Багряного, проте пов'язується з довоєнними реаліями в СРСР: Й. Сталін, готуючи напад на Німеччину на травень 1941 року, задалегідь віддав необхідні накази, згідно з якими повсюдно організовувались офіційні чи потаємні курси для дівчат і жінок

(трактористок, парашутисток, літунок, корабельниць, підпільниць, розвідниць тощо), щоб на час війни була велика підмога в баталіях на суші, в небі та на морі за рахунок міриадів осіб слабкої статі, приречених стати рішучими та суворими бійцями й борцями за світовий комунізм на всіх можливих і неможливих фронтах» [54, с.189]. Виведений у творі образ дівчини-танкіста Оксани Галаган підноситься до символу нескореної і прекрасної України.

Сашко Прохода у своїй колоритній пісні саркастично зображує край своїх буцімто туристичних мандрів: «– Колима, ти Колима – Новая планета – Дванадцять місяців – зима, Астальное – лета...» [3, с.402]. Ця хвацька пісня проєктується й на радянське суспільство, яке саме по собі нагадує ту ж Колиму з її принадами. Як наголошує І. Немченко, «використовуючи ефект “пістрявості” в куплетах Сашкових пісень (перший рядок строфи подано українською мовою, другий – російською, третій – українською, четвертий – російською), Іван Багрянний ніби передає мовне черезсмужжя в радянських “царствах волі і труда”, призначених для ув’язнень і заслань. А таких концтаборів було більше двох сотень на безмежних просторах більшовицької імперії (СЄВЛАГ, ДАЛЬЛАГ, БАМЛАГ, УСТЬЛАГ, МУРЛАГ, ПЕЧЛАГ тощо). Україномовний елемент чергується в “пістрявих” співанках Проходи з російськомовними вкрапленнями, і це віддзеркалює реальність радянських “ЛАГів”. Адже, за статистикою, в багатьох таких таборах понад половину політв’язнів, а то й більше становили українці. Решту складали разом узяті татари, калмики, чеченці, прибалтійці, білоруси, грузини чи представники інших підневільних народів, яких великодушно називали російськомовними інородцями, а також, зрідка, власне росіяни» [50, с.79-80].

У творі І. Багрянний показує збірний образ дівчат-воїнів, що стали керувати танками: «А та дівчина, що сама грізні вояцькі шати від злої долі в придане дістала, – та не ретязь кампанійський, не шлик запорізький, а тяжкий, боєвий комбінезон танкістський» [3, с.400]. Причому письменник виразно

підкреслює втечу чоловіків із бойовища, засуджуючи дезертирство. Натомість жінку вивищується не лише в порівнянні з сильною статтю, але й узагалі в суспільстві, на планеті. Просто незабутньо виписав І. Багрянний образ юної медсестри-жалібниці, яка думає про інших, про вояків, а не про себе. Вона щиро співчуває й пораненому Данилові, й усім солдатам: «Не можу... А як він не вмер?.. Він же й по-нашому розмовляє і от – загине так... Не можу втекти...» [3, с.473]. Сашко з цього приводу не може не висловити свого захоплення вчинками дівчини і говорить: «Ось де герой!... І той у спідниці...» [3, с.475].

Будні тоталітарної системи, мордування й катування інакомислячих, через що пройшов свого часу й сам І. Багрянний, відтворені в комедії через символічну картину «слідства» над лантухом борошна. Але ця абсурдна сцена не може не подивувати своєю життєвою переконливістю, правдоподібністю: «У, ти, гад! Фашистська мордо! Колись! Розколюйся!.. А, плачеш? До лампочки сльози! «Масква слезам не веріт!» так же? Говори...» [3, с.406].

У пролозі п'єси звучить пародія історичної пісні. Дівчина йде на війну, прощаючись із матір'ю свого понівеченого коханого. Наголошується, що не козак іде на бойовище, а його мила. Тут же виведені й лютий ворог, обдурений християнський народ, покалічені сини, чайка-матір при битій дорозі: «І стоїть у червоному мареві дівчина перед матір'ю на колінах. Та не та дівчина, що «козаченька в похід виряджала», хустину давала й сльозами спливала. А та дівчина, що сама грізні вояцькі шати від злої долі в придане дістала, – та не ретязь кампанійський, не шлик запорізький, а тяжкий, боєвий комбінезон танкістський» [3, с.400].

У змалюванні дійсності І. Багрянний удається до комічних і трагічних ситуацій. Такими ж є й герої. Мимоволі згадується принцип зображення в бурлескно-травестійній поемі І. Котляревського “Енеїда”, де персонажі, наприклад, Еней, Низ, Евріал постають то в кумедному плані, то в

героїчному, високотрагедійному ореолі. В такому ракурсі постають у І. Багряного Сашко й Данило, які відразу привертають нашу увагу своєю неоднозначністю. Вони й дивакуваті, і водночас наділені лицарською доблестю.

Сашко Прохода – це «типовий син своєї епохи», «за віком – хлопчисько, за досвідом – дід», а ще «безстрашний авантюристик», «закальонний» пройдоха, недавній турист Колими... Син розкуркулених і знищених батьків» [3, с.402]). Зовнішність і внутрішній стан героя дуже відмінні. У змалюванні Сашка простежується й казковий мотив: «То якесь диво, а не дитина. Ані в вогні не горить, ні в вогні не тоне! Одне-однісіньке, а не бере його ні грим, ні туча!.. То великих батьків та й ще нове насіння» [3, с.430].

Роль Сашка Проходи в п'єсі ніби своєрідно балансує на межі поміж трагедією та комедією. Він у своєму досить ще юному віці вже встиг побувати в концтаборах і знає, по чому ківш лиха.

Сміх І. Багряного викривальний, сатиричні картини ходу війни розвінчують офіційний радянський міф про надмірне геройство військових, особливо ж командування, яке дбало насамперед про власні інтереси, а про вояків чи цивільне населення не дбали.

Під впливом катувань із боку енкаведистів Данило Лендер став психічно нездоровим і не бачить якоїсь межі між свідомим і несвідомим. Для енкаведистів це один із найбільших «злочинців» свого часу, бо хотів Самостійної України. Та й для представників гітлерівського табору він не стане своїм. Адже це герой із національними амбіціями. Колись він «...учителем був. Гарний та дужий... Та як узяли його ГЕПЕВУ раз, а потім удруге НЕКЕВЕДЕ... Мучили, і – їх... П'ять років тримали, та ганяли, та мордували... Аж поки збожеволів... А тоді пустили, матері на втіху, отакого ось...» [3, с.411].

І. Багрянний виписує образ Данила як символ загнаного й понівеченого покоління і як символ України, що також скоро пробудиться від довгого сну. Письменник підкреслює стійкість персонажа, порівнюючи його з твердим непереможним «муром».

У несвідомому стані герой змагається більше з внутрішнім ворогом, аніж із зовнішнім. Герой сміється «мефістофельським мовчазним сміхом». Обидва герої – Данило і Сашко – виразники ідеї української незалежності, яка була ворожою для радянської влади. Промовиста позиція останнього з них: «...Лишіть нас. Не заважайте нам. Ми не будемо відступати. Нам – нема куди відступати!... Все, що є страшного – все вже було» [3, с. 410].

Особливий комічний ефект досягається І. Багрянним через гіперболізацію та саркастичні інтонації. Ось переляканий псевдогенерал звертається до своїх підлеглих: «Ви не знаєте місцевості... Ви не знаєте служби... І тепер через вас загигає ліпший із генералів. Країна терпить непоправну втрату-у-у...» [3, с. 415]. Абсурдність, безглуздість слів такого псевдокомандира передається через саркастичне змалювання цієї «шайки нездар». Генерал вигукує: «Йолоп! Життя на волосині, а ви блазня строїте... Я вас питаю... Ну, як же бути? Треба втікати швидше...» [3, с. 413].

Абсурдного звучання набуває кумедний епізод із такою собі «чудо»-куркою, яку «сам голова облвиконкому» оголосив «державною, соціалістичною власністю, недоторканим майном мірового пролетаріату». Тож це диво треба було берегти під страхом смерті. І за неї накладали головою «шкідники і диверсанти». Самому Сашкові смішно від цієї нісенітниці («Ха! Цирк!...»).

Якщо Сашка та Данила змальовано в творі і в гумористичному серпанку, і як національних героїв, то псевдозахисників країни зображено в карикатурному вигляді.

І. Багрянний підкреслює їх рабський світогляд, деградацію. Це видно в процесі зміни масок. Від зміни суфікса в прізвищі змінюються ідеологічні орієнтири героя (напрошуються паралелі з «Миною Мазайлом» М. Куліша): «Ага!.. Я ж так і знав! З ПОПОВА, значить, став ВЛАСЕНКОМ. А потім знову причешиш «ов»? ...Здорово. А твоя?» [2, с.491], «Ага!.. З ХАМУЛИ став ХАМУЛЬСЬКИЙ. А потім ще причешиш «як»? ...Знаменито» [2, с. 491].

У п'єсі «Генерал» домінує карнавальньо-викривальний сміх. Принцип маскараду, перевдягання підкреслює оманливість зовнішності й поведінки дійових осіб. Персонажі одягають чужі для них маски, вони не мають здатності виконувати обрану роль. Іншими словами, І. Багрянний зриває ореол слави з радянських військовиків із високими чинами. Вони не заслуговують на такі офіцерські звання й не здатні вибудувати оборонну стратегію для свого народу. Це морально ниці люди: «САШКО: ...Що то в тебе за форма, якої часті?... КАПЕЛЮХ: – Я спасаюсь... САШКО: – Знаю. Але це тобі не вдасться. Отака твоя й правда. Яку надінуть тут, таку й носитимеш» [2, с. 455].

У п'єсі «Генерал» є чимало гротескних епізодів, сповнених їдкої сатири (наприклад, слідство над лантухом борошна, рольова й зовнішня зміна Данила та Попова, самохарактеристика й паралельна оцінка Сашка, картини дезертирства). Поряд із цим наявні жартівливі, шаржовані епізоди, картини-буфонади, в яких сатиричний елемент мінімальний (порівняння Сашка з Буддою, асоціація з Йосипом Швейком, роль курки в розбудові СРСР, Сашком у статусі офіцера). Як відзначає дослідник І. Немченко, «Іван Багрянний майстерно поєднує в п'єсі гостровикривальне й ліричне звучання, героїчний пафос і розважальний струмінь. Перед глядачами ніби з'являється цілий калейдоскоп масок: генерал Попов видає себе то за психічно хворого Данила Лендера, то за поліція Власенка; войовничий колись генерал Сльозкін перероджується в полохливого Капелюху; учитель Данило постає як генерал Попов, а юнак Сашко – то як лейтенант, то як майор Єршов. Цю

низку карколомних змін продовжують епізодичні персонажі – бійці-втікачі різних звань і рангів. До участі в такому дійстві-балагані залучаються й представники публіки – глядачі з майбутнього, що вже стали достеменними “європейцями”, і сам автор, з яким можуть полемізувати його персонажі, і герой славнозвісного твору Я.Гашека Йосип Швейк, з яким часто веде уявну розмову Сашко Прохода. Так, наприклад, ставши Данилом Лендером, Попов змушений говорити “підкреслено українською мовою”, що вважає страшною наругою над ним з боку творця комедії» [50, с.78].

Фінал п'єси має оптимістичне звучання, утверджується думка про незворотність визвольних процесів в Україні: «Але ми ще повернемося! Як буря, що все змітає на своєму шляху... Ми йдемо, щоб формувати незчисленну армію, мамо!...» [3, с.495]. Звернення до неньки-України сприймається як клятва, як вибір, котрий уже ніщо не зможе змінити.

Життєва мудрість Сашка Проходи озивається в його приказках та фразеологізмах («На війні як на війні – або вб'ють, або й ні», «І мала армія може виграти велику війну», «Більше смерти нічого nebude», «Біда біду жене», «Ждемо, як віл обуха», «Всі один одного доганяють», «Звикла, значить, собака бігати за возом, а тепер поперла за саньми», «Син Попова Алексея, неделімий, как Рассея», «Дойчлянд-Дойчлянд я з Берліна... Нехай живе Україна», «По саме тпруті», «Все ляпнуло», «Подивіться, поки не повилазило», «Ні в сих, ні в тих» та ін.). Його відвага, як і жертвність Данила та Оксани, покладені на вівтар служіння Батьківщині. Цей патріотичний аспект, національно маркований погляд на сутність подій у творі несподівано перемежовується з шаржуванням, пародіюванням, карикатурністю, характерними для класичних бурлескно-травестійних текстів у вітчизняній і світовій літературі.

І. Багрянний успішно послуговується в комедії прийомами травестіювання, бурлеску, буфонади, пародіювання, карикатури, гротеску. За їх допомогою

письменник викриває всілякі негативні явища в житті суспільства та в людській вдачі й поведінці.

Мова дійових осіб твору «Генерал» кумедна, сповнена перифрастичними виразами, несподіваними асоціаціями («Ми зараз зробимо з нього галушки»), численними повторами («Утекли генерали? Утекли танкісти? Утекли корови? Утекли гуси? Утекли кролі? ...Утікайте й всі! Геть всі»; «Вже немає ніякого Попова. І нічого вже немає... І нас вже теж скоро – немає»), колоритними контекстуальними синонімами («лопотять кущами», «рвуть кігті»), спотвореними лексичними формами («адійот», «пострівай», кіятр», «шпійон», «їрундова», «помошник»), варваризмами («таваріщі», «до побєди», «немці», «вперьод», «ізьмена родіне», «ідьом в наступленіє», «впереді ділов», «человек ведь», «наконец-то», «медленно», «мєчти-мєчти»), вульгаризмами («гад», «карга», «твар», «роззуй баньки»).

Відчувається орієнтація М. Куліша та І. Багряного як драматургів на кращі традиції світового й і вітчизняного сценічного мистецтва, на здобутки таких творців сміху, як К. Гольдоні й К. Гоцці, В. Шекспір та Ж. Б. Мольєр, І.Котляревський і Г. Квітка-Основ'яненко, М. Гоголь та Л. Глібов, І.Карпенко-Карий (Тобілевич) і М. Кропивницький, В. Винниченко й О.Олесь, В. Самійленко та Я. Мамонтов, І. Кочерга й ін.

ВИСНОВКИ

Визначні українські письменники світового рівня Микола Куліш та Іван Багряний схожі як драматизмом і трагізмом своїх небуденних доль, так і подібними підходами до засвоєння сміхової культури українського та інших народів. Це підтверджують їх життєписи та розмаїта літературна спадщина, яка протягом багатьох десятиліть подавалась широкій читацькій аудиторії дозовано, або й зовсім замовчувалась.

Творчість М. Куліша привертала увагу багатьох дослідників різних генерацій, зокрема таких як Наталя Кузякіна, Лесь Танюк, Лесь Курбас, Микола Хвильовий, Остап Вишня, Юрій Смолич, Юрій Лавріненко та ін. Його доробок надзвичайно сучасний і актуальний і на сьогодні, тож студіюється багатьма вітчизняними науковцями (Н. Бернацька, Я.Голобородько, С. Гречанюк, В. Загороднюк, І. Кропивко, Г. Немченко, І.Пасько, Я. Пренько, І. Сюдников, Л. Танюк, О. Худенко тощо).

Творчості І. Багряного давали оцінку першорядні літературознавчі авторитети еміграції – Ю. Войчишин, В. Гришко, І. Качуровський, Г.Костюк, Ю. Лавріненко, Ю. Шерех та ін. Серед науковців материкової України це насамперед М. Жулинський, Г. Клочек, О. Ковальчук, Г. Костюк, Н.Миронець тощо. П'єса «Генерал» І. Багряного – один із кращих творів письменника. Таку думку поділяли Ю. Войчишин, В. Надніпрянець, Й.Гірняк Ю. Лавріненко, Ю. Шерех та інші поцінувачі багатогранного й різножанрового доробку митця.

Комедія «Мина Мазайло» письменника посідає особливе місце в драматичному розвитку М. Куліша як вершинне явище в його комедіографії, створення й постановка цієї комедії припадає на пік його літературної популярності. Це один із найкращих творів М. Куліша, в центрі якого доля України. Комедія “Мина Мазайло” має й ознаки трагікомедії. Головний герой Мина Мазайло хоче змінити прізвище на більш милозвучне, неукраїнське,

підсвідомо прагнучи відірватись від питомого для нього середовища, від національного коріння. Але на нього чекає цілковите фіаско.

Форма філологічного водевілю дає можливість авторові експериментувати зі словесною грою. Наприклад, комічним є намагання Мина з кореня “маз” утворити щось на його думку путяще, аристократичне: “Мазов”, “Мазеленський”, “де Мазе”, “Мазанський”... Численні мовні знахідки драматурга є невичерпним джерелом сміху в творі. Це зокрема своєрідні «філологічні» вправи Мокія, зміна прізвищ, суржикові елементи.

Комедія «Мина Мазайло» М. Куліша по-праву входить до золотого фонду національної драматургії, продовживши кращі традиції театру і письменства попередніх періодів і накресливши нові шляхи у розвитку цієї жанрової форми.

І. Багрянний у комедії-сатирі «Генерал» теж виявляє себе неперевершеним майстром сміху. Таке жанрове визначення він обрав не випадково, адже саме в такій формі йому вдалось затаврувати радянський сталінізм і німецький нацизм як різні, а водночас дуже подібні вияви тоталітаризму. За допомогою гротеску й сарказму, принципів театру абсурду, бурлескно-травестійної манери зображення митець відтворив цілу галерею нищителів українського світу на тлі Другої світової війни.

Сміх І. Багряного у комедії «Генерал» викривальний, сатиричні картини просто вражаючі. Комічний текст, насичений багатьма сатиричними й гумористичними знахідками автора, підноситься до рівня національної й загальнолюдської трагедії, викликаной паліями війни.

І. Багрянний успішно послуговується в комедії прийомами травестіювання, бурлеску, буфонади, пародіювання, карикатури, гротеску. Мова дійових осіб твору кумедна, сповнена гумористичними перифрастичними виразами, несподіваними асоціаціями («Ми зараз зробимо з нього галушки»), численними повторами («Утекли генерали? Утекли

танкісти? Утекли корови? Утекли гуси? Утекли кролі? ...Утікайте й всі! Геть всі»; «Вже немає ніякого Попова. І нічого вже немає... І нас вже теж скоро – немає»), колоритними контекстуальними синонімами («лопотять кущами», «рвуть кігті»), спотвореними лексичними формами («адійот», «пострівай», кіятр», «шпійон», «їрундова», «помошник»), варваризмами («таваріщі», «до побєди», «немці», «вперьод», «ізьмена родіне»), вульгаризмами («гад», «карга», «твар», «роззуй баньки»). За їх допомогою письменник викриває всілякі негативні явища в житті суспільства та в людській вдачі й поведінці. Відчутно закоріненість митця у світ української та зарубіжної народної драми та середньовічного театру, інтермедій і комедії масок.

Відчувається свідомо й постійна орієнтація обох драматургів на кращі традиції світового й і вітчизняного сценічного мистецтва, на здобутки таких творців сміху, як К. Гольдоні, К. Гоцці, В. Шекспір, Ж.- Б. Мольєр, І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Гоголь, І. Карпенко-Карий, М. Старицький, В. Винниченко та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович С. Художнє відтворення абсурдності світу в п'єсах І.Багряного *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ : VIII Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики. Мюнхен 2018. С.166-171.*
2. Багряний І. Генерал. Б.м.: Україна, 1948. 94 с.
3. Багряний І. Генерал : Комедія-сатира. *Близнята ще зустрінуться: Антологія драматургії української діаспори / упоряд. і вступ. ст. Л. Залеської-Онишкевич. Київ-Львів: Час, 1997. С.397-495.*
4. Бернадська Н. Гірка іронія Миколи Куліша. *Куліш М. Мина Мазайло, Народний Малахій. Патетична соната. 97: п'єси. К.: Знання, 2010. С.369-375.*
5. «Броньбійна публіцистика» Івана Багряного – публіциста, прозаїка, поета політичного мислителя (1906-1963) : веб-сайт. URL: <http://libr.rv.ua/ua/virt/131/> (дата звернення 11.03.20)
6. Вісич О. Метадраматичні експерименти у творчості Івана Багряного. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. 2018. No 7 (35). Część 4. S. 62-67.*
7. Войчишин Ю. Іван Багряний : літературно-бібліографічна студія / вступ. слово К. Біди. Вінніпег–Оттава, 1968.
8. Голобородько Я. Архітектонічна партитура комедії Миколи Куліша “Мина Мазайло”. *Слово і час. 2002. № 12. С.11-19.*
9. Голобородько Я. Микола Куліш: сучасний погляд. Харків: Основа, 2004. 143 с.
10. Голобородько Я. Письменники і Херсон. Херсон, 2003. 126 с.
11. Голобородько Я. Південний ареал. Консорціум літературної Таврії: роман-монографія. К, 2007. 400 с.
12. Голобородько Я. Творчість Миколи Куліша в контексті української та світової драматургії. *Південний архів. Філологічні науки. Вип.VIII. Херсон, 2001. С. 103 – 108.*
13. Голобородько Я.Ю. Художні константи Миколи Куліша: Автореф. дис. на здоб.наук. ступ. докт.філолог.наук по спец 10.01.01 – укр.літ. / КДУ ім Т.Шевченка. К. : КДУ, 1997. 40 с.

14. Голобородько Я.Ю. Художньо-естетична цивілізація Миколи Куліша : Монографія. Херсон, 1997. 314 с.
15. Горб О., Вершина Л. Вивчати – порівнюючи: [Про вивч. у вип. кл. п'єси М.Куліша “Мина Мазайло”] *Укр. мова й л-ра в середніх шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах.* 2000. №. 1. С. 177-179.
16. Горб О. Компаративістику – на уроки української літератури: [в т.ч. наведені дані про твір М.Куліша “Мина Мазайло”]. *Рідна шк.* 2001. № 11. С. 56-59.
17. Гришко В. Герой нашого часу. Шугай Олександр. Іван Багряний : нове й маловідоме. Київ : Смолоскип, 2013. Кн. 1. С. 445–460.
18. Дослідження жанрових особливостей комедій Миколи Куліша : веб сайту <http://referatu.net.ua/referats/54/11254/?page=1> (дата звернення 15.03.20)
19. Драматургія Миколи Куліша: веб-сайт. URL: http://ru.osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/14969/ (дата звернення 15.03.20)
20. Жила С. Вивчення комедії Миколи Куліша “Мина Мазайло” у школі // *Дивослово.* 1998. № 1. С. 21-26.
21. Жила С. Особливості вивчення п'єси М.Куліша “Маклена Граса”. *Укр. л-ра в загальноосвіт. шк.* 2001. № 5. С. 39-46.
22. Жила С. О. Аналіз п'єси Миколи Куліша "Мина Мазайло". *Всесвітня література та культура в навч. закладах України.* 2006. № 9. С. 28-34.
23. Желновач А. Карнавалізація воєнної дійсності в п'єсі І.Багряного «Генерал» [Електроний ресурс] *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія : Філологія.* 2015. № 1152, вип.72. С. 212-215. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhlFL_2015_1152_72_51
24. Желновач А.О. Соціальний міф і його художнє втілення у драматургії І.Багряного («Морітурі», «Розгром», «Генерал»). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – «Українська література» (Філологічні науки). Харківський

- національний університет імені В.Н.Каразіна, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2018.
- 25.Завісяк А. Урок з української літератури: (11 кл): [Тема: П'єса М.Куліша "Мина Мазайло"]. *Відкритий урок*. 2002. № 3-4. С. 15-20.
 - 26.Залеська-Онишкевич Лариса. Драматургія української діаспори : Вступ. *Близнята ще зустрінуться : Антологія драматургії української діаспори*. К.-Львів: Час,1997. С.9-32.
 - 27.Задорожна С. Українська література / За ред. М.К.Наєнка. К., 1995. 203 с. (Старшокласникам і абітурієнтам)
 - 28.Значення творчості М.Куліша: веб-сайт. URL: <https://m.ukrclassic.com.ua/katalog/k/kulish-mikola/2481-znachennya-tvorchosti-m-kulisha> (дата звернення 10.03.20)
 - 29.Іван Багрянний: домінанти творчості та проблеми вивчення <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/731/1/IvBahr2.pdf> (дата звернення 13.03.20)
 - 30.Іваха Т.Ф. "Микола Куліш – драматург доби": [Шк. Урок]. *Укр. мова і л-ра в школі*. 2001. № 2. С. 34-35.
 - 31.Історія української літератури: у 2 т. : Радянський період. К.: Вид-во АН УРСР, 1959. 879 с.
 32. Козуб Г. Мова – характер – ідея: Порівняльний аналіз п'єс Ж.-Б.Мольєра "Міщанин-шляхтич" та "Мина Мазайло" М.Куліша. 8 кл. *Всесвіт. л-ра та культура*. 2000. № 5. С. 38-41.
 - 33.Колісник С.Відновлення шедевра: ("Мина Мазайло"). *Дивослово*. 1997. №1. С.37-38.
 - 34.Колошук Н. Іван Багрянний : домінанти творчості та проблеми вивчення. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 121 с
 - 35.Коротко про «Мина Мазайло» : веб сайт .URL: <https://onlyart.org.ua/korotko-pro-myuna-mazajlo/> (дата звернення 15.03.20)
 - 36.Кошелівець І. Можна одверто ? Іван Кошелівець. *Сучасність*. 1997. №10. С. 112-121.
 - 37.Кудрявцев Михайло. Вивчення творчості Миколи Куліша в школі: Посібник для вчителя. Тернопіль, 2000. 64 с.

38. Кузякіна Н. П'єси Миколи Куліша : Літ . і сценіч. історія. К., 1970. 456 с.
39. Куліш М. Твори : У 2-х т. К., 1990. Т.1. 509 с.
40. Куліш М. Твори : У 2-х т. К., 1990. Т.2. 877 с.
41. Куліш Микола. Аналіз твору «Мина Мазайло» : веб сайт. URL: <https://ivanna-site.in.ua/kulish-mykola> (дата звернення 12.03.20)
42. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І. та ін. К., 1997. 752 с.
43. Лощинська Н. Українізація : конфлікт національного та корпоративного в художніх і документальних свідченнях : [В т.ч. на прикл твору М.Куліша “ Мина Мазайло”]. *Уроки української*. 2001. № 3. С.11-13.
44. Літературне краєзнавство на уроках української літератури в 11 класі середньої школи: методичні рекомендації та розробки уроків / авт.Н.Чабан. Херсон, 1993. 48 с.
45. Микола Куліш: літературознавчі розвідки, бібліографічні нариси.- Херсон, 2003. 54 с.
46. Микола Куліш: Мина Мазайло: Біографія письменника. Стислий переказ твору. Аналіз тексту. Зразки учнівських творів: Посібник для 11 класу / автор-укладач В.В.Паращич. Харків, 2001. 64 с.
47. Микола Куліш. Остання адреса –Урочище Сандормах : веб.сайту .URL : http://msmb.org.ua/books/thematic_bibliography/601/ (дата 03.03.20)
48. «Мина Мазайло» критика: веб.сайт URL: <https://dovidka.biz.ua/mina-mazaylo-kritika/> (дата звернення 05.03.20)
49. Наддніпрянець В. На літературному базарі : поезія, проза і публіцистика Івана Багряного. Спілка визволення України, Організаційне Бюро на Німеччину Мюнхен–Нью-Йорк : Б. в., 1963. 163 с.
50. Немченко І. До проблеми дослідження драматургії Івана Багряного (художня своєрідність комедії-сатири "Генерал"). *Південний архів: Філол. науки: Зб. наук. праць*. Херсон, 2005. Вип. XXIX. С.76-80.

- 51.Острик М. Микола Куліш / Михайло Острик. *Літературні портрети: критико-біографічні нариси*. Т.1. К.: Радянський письменник, 1960. С.396-419.
- 52.Параскевич П. Сторінки літературної Херсонщини. Вид. 2-е. Херсон, 2008. 150 с.
- 53.Працьовитий В.Жанрово-стильові особливості сатиричної комедії «Генерал» Івана Багряного. *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. : Літературознавство*. 2007. № 22. С. 41–62.
- 54.Привалова Я. Міфосвіт комедій «Мина Мазайло» Миколи Куліша та «Генерал» Івана Багряного. *Неоміфологізм в українській і світовій літературах»: матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції / [редактори-упорядники Алла Демченко, Тетяна Цепкало]*. Херсон: ХДУ, 2019. С. 184-190.
- 55.Ромашко А. «Суд» над «Марусею Богуславкою». *Шугай Олександр. Іван Багряний :нове й маловідоме*. Київ : Смолоскип, 2013. Кн. 1. С. 564-573.
- 56.Саєнко В. Українська класика ХХ століття : художня своєрідність п'єси “Мина Мазайло” Миколи Куліша. *Укр. мова та л-ра*. 2001. №20 (228).Трав. С. 4-7.
- 57.Скрипка В. На хресному шляху. *Березіль*. 1992. № 5-6. С. 13-14.
- 58.Скорина Л. Інтертекстуальне прочитання комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло». *Дивослово*. 2011. № 2. С.44-50.
- 59.Танюк Л. “Мина Мазайло”: [Про п'єсу М.Куліша та її постановки]. *Золотий гомін.*– К., 1997. С. 42-45.
- 60.Творчість Івана Багряного: веб-сайт. URL: http://ru.osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/15183/ (дата звернення 12.03.20)
- 61.Творчість Миколи Куліша у світовому історико-літературному контексті : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю Херсонського державного університету (Херсон, 10-11 листопада 2017 року) / Херс. держ. ун-т; [редактори-упорядники Л.Бондаренко, Г.Немченко, І.Немченко]. – Херсон : Айтлант, 2017. – 92 с.

62. Тези наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Миколи Куліша. Херсон, 1992. 90 с.
63. Тюпа В. Художественний дискурс : (Введение в теорию литературы) / Валерий Тюпа. Тверь : ТГУ, 2002. 80с. [Литературный текст : проблемы и методы исследования; Приложение, серия «Лекции Твери»].
64. Українська радянська література / за ред. П. П. Кононенка та В. В. Фащенко. К.: Вища школа, 1979. 654 с.
65. Український письменник і політичний діяч Іван Багряний : 1906-1963 : бібліографічний покажчик. Харків. 1996. 37с.
66. Хом'як Т. Микола Куліш. *Нові імена в програмі з української літератури*. К., 1993. С.193-206.
67. Цикл виставок «Літературні ювіляри -2016» До 110 - річчя від народження І.П.Багряного: веб-сайт. URL: <http://unbib.mk.ua/index.php/2009-06-10-15-06-24/48-2009-06-10-14-07-37/2010-2016-10-03-08-11-29.html> (дата звернення 20.03.20)
68. Чешуріна Т. Художнє відтворення проблеми українізації в п'єсі Миколи Куліша "Мина Мазайло". *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2006. № 9. С. 35-37.
69. Шевченко О. "...Нічого з вашої українізації не вийде..."? : [Про нац. конфлікт п'єси "Мина Мазайло"]. *Укр. мова та л-ра*. 2001. № 20 (223). Трав. С. 8.
70. Шерех Ю. Стилi сучасної української літератури на еміграції *МУР – Мистецький Український Рух : збірники літературно-мистецької проблематики*. Мюнхен ; Карльсфельд : б.в., 1946. Зб. I. С. 54-80.
71. Шишко О. Ім'я і його носій. *Дивослово*. 2006. № 4. С. 5-10.
72. Шовкопляс Г. Чужая война и заплаканная Отчизна. «Украинская правда» про Великую Отечественную войну в комедии-сатире Ивана Багряного «Генерал» (1948 г.).

URL:http://elibrary.kubg.edu.ua/7314/1/G_Shovkopliias_RAVSHV_2012_GI.pdf (дата звернення 20.03.2020)

73. Шугай О. Іван Багряний : нове й маловідоме. Київ : Смолоскип, 2013. Кн. 2. 1048 с.
74. Шухорова А. Традиція Мольєра в українській літературі: (“Мартин Боруля” І.Карпенка-Карого та “Мина Мазайло” М.Куліша). *Зарубіж. л-ра*. 2001. № 43. Листоп. С. 1.
75. Я хочу правді бути вірним другом : рекомендаційний список літератури до 125-річчя від дня народження Миколи Куліша / укл В.А. Стукаленко. Кривий Ріг, 2017. 12 с.
76. https://epub.ub.unimuenchen.de/58184/1/Internationale_virtuelle_Konferenz_Ukrainistik_2017.pdf (дата звернення 14.03.20)